

De noodzaak van een democratisch debat over verdienste in een meritocratie

Evelien Tonkens*

Er is een grote kloof tussen hoger en lager opgeleiden qua ervaring, kennis, vaardigheden, belangen, zorgen en voorkeuren, stellen Bovens en Wille. Hoger opgeleiden domineren de politiek in alle opzichten. We leven daardoor niet in een democratie maar in een diplomademocratie, oftewel een meritocratie. Een indringende boodschap, die niemand zomaar naast zich neer kan leggen. Ook nog goed geschreven, goed gedocumenteerd, met een heldere opbouw. Ik wil eerst een paar kleinere opmerkingen plaatsen en dan overgaan naar mijn hoofdonderwerp: de definitie van meritocratie die de auteurs hanteren.

Hoger opgeleiden domineren de politieke agenda, stellen de auteurs. Maar is dat wel zo? Ze tonen overtuigend aan dat het maatschappelijk middenveld een zaak van hoger opgeleiden is geworden. De thema's van hoger opgeleiden komen in het maatschappelijk middenveld meer aan bod: tegenover de milieu- en ontwikkelingsorganisaties staan geen even krachtige en ledenrijke organisaties voor thema's die lager opgeleiden bezighouden, zoals veiligheid, leefbaarheid of monoculturalisme.

Maar de politieke agenda wordt toch niet gedomineerd door hoger opgeleiden? Veiligheid, leefbaarheid en monoculturalisme krijgen in de politiek immers veel meer aandacht dan milieu en ontwikkelingssamenwerking. Dat is al jaren zo, ook al voordat meer populistische partijen als de PVV en de SP groot werden.

Het lukt lager opgeleiden blijkbaar beter om hun zorgen en belangen op de politieke agenda te krijgen dan hoger opgeleiden. Lager en middelbaar opgeleiden hebben namelijk wel één troef: de macht van het getal. Ze zijn met meer. Het maatschappelijk middenveld heeft hen misschien niet zo nodig; dat heeft behalve aan leden vooral ook behoefte aan geld. Maar politieke partijen hebben de stem van lager opgeleiden wel nodig en vechten er te vuur en te zwaard om.

Veiligheid, leefbaarheid en monoculturalisme krijgen in de politiek misschien ook meer aandacht dan milieu en ontwikkelingssamenwerking doordat deze thema's ook middelbaar opgeleiden aanspreken. Middelbaar opgeleiden komen in het boek echter niet zo duidelijk naar voren. Ze bestaan wel in de tabellen, maar in het betoog komen ze nauwelijks voor. De tegenstelling tussen hoger en lager opgeleiden is in de tabellen inderdaad het meest prominent, maar middelbaar opgeleiden wijken ook vaak van zowel hoger als lager opgeleiden af in die tabellen. Sociaal gesproken zijn middelbaar opgeleiden ook een belangrijke categorie. Tussen middelbaar en lager opgeleiden bestaan ook veel spanningen en belangen-

* Evelien Tonkens is bijzonder hoogleraar actief burgerschap, afdeling Sociologie en Antropologie aan de Universiteit van Amsterdam. Correspondentiegegevens: prof. dr. Evelien Tonkens, Universiteit van Amsterdam, afdeling Sociologie en Antropologie, St. Actief burgerschap, Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam, E.H.Tonkens@uva.nl.

tegenstellingen, bijvoorbeeld op de woningmarkt. In ons onderzoek in Amsterdam-West zien wij vooral spanningen tussen middelbaar opgeleiden die zich gemengd voelen door hoger opgeleiden die het voor de kansarmen opnemen in plaats van voor de hardwerkende Nederlander. 'Henk en Ingrid' zijn vermoedelijk ook middelbaar opgeleid. De onvrede van Henk en Ingrid is vooral dat hoger opgeleiden zich meer bekommeren om werklozen en migranten dan om kleine zelfstandigen, lassers en verzorgenden. Middelbaar opgeleiden verdienen dus meer aandacht dan ze nu in het boek krijgen.

Ook had ik graag meer reflectie gezien op de precieze werking van opleiding. Opleiding is zeer bepalend voor politieke macht, tonen de auteurs overtuigend aan. Maar wat doet opleiding precies? En afhankelijk van het antwoord daarop: hoe kun je die invloed beperken? De invloed van opleiding komt op allerlei plaatsen in het boek ter sprake, maar er is geen systematische analyse en reflectie op de verschillende aspecten en hun onderlinge verhouding en beïnvloedbaarheid. De aspecten die we verspreid over het boek tegenkomen, zijn: ervaring, zorgen en voorkeuren, kennis, vaardigheden. Ervaring, belangen, zorgen en voorkeuren van lager opgeleiden zijn anders, is het idee, terwijl hun kennis en vaardigheden slechts minder zijn.

Wat minder is – kennis en vaardigheden – vereist vooral bijspijkeren, zowel tijdens als na de opleiding. We hoeven toch niet te accepteren dat lager opgeleiden onvoldoende kennis van ons staatsbestel hebben? Ze hebben er toch recht op dat te leren en zo moeilijk is het ook niet? Hebben mensen geen recht op politieke geletterdheid?

Of kennis en vaardigheden slechts minder zijn of ook anders, lijkt me overigens een vraag. Kennis van hoe de onderkant van de arbeidsmarkt werkt of wat de problemen in achterstandswijken zijn, is immers ook nuttige kennis, zeker ook voor de politiek. Datgene waarin lager opgeleiden (niet minder maar) anders zijn dan hoger opgeleiden – ervaringen, zorgen, angsten, voorkeuren – vereist geen bijscholing maar eerder erkenning, waardering en vertegenwoordiging.

Dat Bovens en Wille geen onderscheid maken tussen bij te spijkeren en te waarderen verschillen, heeft mogelijk te maken met het gebrek aan geloof dat er iets te verwachten valt van betere contacten tussen hoger en lager opgeleiden. Uit het boek spreekt weinig hoop of vertrouwen in meer interactie en begrip tussen hoger en lager opgeleiden. De voorstellen zijn erop gericht om hoger opgeleiden te dwingen om meer rekening te houden met lager opgeleiden. Het probleem wordt primair neergezet als een belangenstrijd waarbij de hoger opgeleiden moeten worden gedwongen rekening te houden met de belangen van lager opgeleiden. Niet zozeer door kennis, begrip, interactie en gedeelde ervaringen, maar vooral door de machtsbalans te veranderen: door lager opgeleiden invloed te geven via stemmen en andere (vooral lichtere) vormen van politieke participatie.

In dat opzicht is het boek na de indringende boodschap weinig ambitieus. Eerder in de geschiedenis zijn de sociale klassen behoorlijk opgeschied, waarom zou dat niet weer kunnen gebeuren? Waarom zijn de auteurs zo fatalistisch op dit punt? Waarom verwachten ze weinig tot niets van meer onderling begrip en van wijzen op gedeelde belangen? Lager opgeleiden hebben bijvoorbeeld toch niet alleen maar last van Europa of globalisering? Ze hebben er toch ook voordeel bij? En

Evelien Tonkens

milieu is toch ook in het belang van lager opgeleiden? Net als ontwikkelings-samenwerking? En omgekeerd: veiligheid en weinig criminaliteit zijn toch ook in het belang van hoger opgeleiden? En kunnen en moeten er geen organisaties komen waarin hoger en lager opgeleiden elkaar meer ontmoeten? Hoe kan een milieuorganisatie eruitzien waar ook de zorgen van lager opgeleiden gearticuleerd worden? En een organisatie voor ontwikkelingssamenwerking idem? Kortom, waarom doen ze vrijwel geen voorstellen die bijdragen tot het overbruggen van de kloof?

Verdienste en diploma

Ten slotte wil ik, meer uitgebreid, ingaan op het meritocratiebegrip van de auteurs. Zij zeggen daar zelf het volgende over:

‘Meritocratie wil zoveel zeggen als “een regering van de besten”. Met zo’n omschrijving kun je echter nog alle kanten op, omdat “merite” op tal van manieren kan worden ingevuld. De beste in wat? In fysieke kracht, dapperheid, spreekvaardigheid? In dit boek definiëren we merite in de klassieke Platoonse zin, als intellectuele verdienste. In onze moderne samenleving is er een handige indicator voor dit soort verdienste: de lengte van de genoten opleiding, gemeten in termen van de hoogste onderwijskwalificatie. We gebruiken daarom de term *diplomademocratie* als aanduiding voor een moderne, Platoonse meritocratie.’ (p. 12-13)

Bovens en Wille gebruiken dus een beperkte definitie van meritocratie, namelijk alleen opleiding: degenen met meer opleiding zijn meer verdienstelijk. Wat verdienste is, en in hoeverre opleiding daarbij een rol speelt en moet spelen, is omstreden, geven ze toe, maar die kwestie laten ze verder links liggen. Dat is verdedigbaar voor hun belangrijkste doel, namelijk laten zien dat we in een diplomademocratie leven: een democratie waarin hoger opgeleiden domineren in plaats van het volk. Een diploma-oligarchie dus eigenlijk. Hun keuze voor wat ze de ‘moderne, platoonse meritocratie’ noemen, beperkt echter uiteindelijk ook hun streven naar democratisering, zo zal ik in het hiernavolgende betogen.

Door diploma’s gelijk te stellen aan verdienstelijkheid, en de hele discussie over wat verdienstelijk is links te laten liggen, blijven echter ook twee vragen buiten discussie die voor de relatie over de diplomademocratie van belang zijn. Ten eerste de vraag wat verdienste is, en vooral wat het allemaal nog meer is dan een schooldiploma. Er zijn immers talloze andere maatschappelijke verdiensten – ondernemen, schoonmaken, zorgen, helpen, straten maken, zingen enzovoort – die weinig diploma’s vereisen en toch maatschappelijk heel belangrijk zijn. Mensen die van deze verdiensten blijik geven, kunnen laag-, middelbaar of hoger opgeleid zijn. De vraag is of al deze andere verdiensten geen toegang zouden moeten geven tot politieke macht.

Er zijn goede redenen om mensen op basis van zeer verschillende verdiensten politieke macht te geven. Ten eerste de redenen die Bovens en Wille geven voor

meer macht aan lager opgeleiden: het hebben van specifieke belangen, ervaringen, zorgen en angsten.

Maar belangrijker nog: als we dan al in een meritocratie willen leven – en daar zijn goede redenen voor – dan in een goede, eerlijke en effectieve meritocratie, waarin verdiensten in ruime en pluriforme zin inderdaad een bron van politieke macht zijn. Door de smalle definitie van meritocratie kan dit thema – over de pluriformiteit van verdiensten – in het boek niet aan de orde komen. Met een brede definitie van merites en dus meritocratie kun je veel preciezer zijn over welke verdiensten ondergewaardeerd worden en tot meer politieke macht aanzet moeten geven. Bijvoorbeeld macht voor mensen die veel aan onderhoud doen, of mensen die veel tijd en energie besteden aan het managen van de emoties en relaties van anderen.

Alternatieve visies op verdienste komen in het boek van Bovens en Wille niet ter sprake. Andere verdiensten kun je echter in stelling brengen tegen de diplomademocratie: in een democratie zou een levendig debat moeten bestaan over de vraag welke verdiensten leiden tot diploma's en welke niet. Moeten we niet voor heel andere dingen (ook) diploma's uitreiken? Een diplomademocratie kan met andere woorden best heel democratisch zijn wanneer we voor meer zaken diploma's zouden uitreiken. Daartoe is wel een bredere definitie van meritocratie nodig, die het mogelijk maakt om het begrip meritocratie kritisch te gebruiken tegenover degenen die diploma's de enige echte verdienste vinden. Nodig is dan dus een pluralisering van verdienste (Swierstra en Tonkens 2008).

Een bijkomend probleem is wel: hoe kun je verschillende vormen van verdienste meten en wat voor beloning koppel je eraan? Pluralisering is moeilijk te realiseren. Immers, wie in de ene rol (bijv. als werknemer) gemeten wordt, heeft de neiging in de andere rol (bijv. als afnemer van overheidsdiensten) lekker terug te gaan meten. Een explosie van metingen is het gevolg. In een gedemocratiseerde meritocratie zou dit worden erkend en zou er daarom een collectieve inspanning bestaan om de meetlust te temperen. Steeds zou daarom bij een nieuwe vraag naar een meting eerst een debat worden gevoerd over de vraag waarom men die precies wil, wat de financiële, emotionele en sociale kosten ervan zijn en wat die meting oplevert, zo bepleiten Swierstra en ik in *De beste de baas* (2008). Nodig is daarom een gezagvolle meetwaakhond die voor een explosie van metingen waakt. Waarom is dit nu ook van belang voor democratisering van de diplomademocratie? Omdat het debat over verdienste een noodzakelijk onderdeel van die diplomademocratie is. Wanneer je vertrekt vanuit de erkenning dat verdienste omstreden is, moet een democratisch debat over wat als verdienstelijk geldt een onderdeel zijn van de meritocratie. Meritocratie is dan geen lastig te managen feit, zoals nu bij Bovens en Wille, maar een cruciaal object van democratisch debat.

In dat debat moet een tweede vraag die nu buiten beeld blijft ook gesteld worden, namelijk de vraag wat (niet alleen de inhoud maar ook) de plaats is van verdienste. In zo'n debat moet ook veel aandacht bestaan voor relativering van het maatschappelijke belang van verdienste: over de vraag wat de plaats is van allerhande verdiensten. Het is niet evident om sommige als heel belangrijk te beschouwen – want gebaseerd op veel opleiding – en andere als veel minder belangrijk – want

Evelien Tonkens

gebaseerd op minder of geen opleiding. Een democratische meritocratie heeft een levendig debat over vragen als:

- Welke zaken vinden we wel van groot maatschappelijk of individueel belang, maar kunnen moeilijk of niet worden gemeten? Hoe kunnen we die dan toch erkennen en waarderen?
- Wat moet wanneer van meten en competitie worden gevrijwaard?
- Wat moet de verhouding zijn tussen behoefte en talent als basis van verdeling?
- In welke mate, op welke wijze is behoefte een basis voor verdeling van schaarse goederen, en in welke mate en op welke wijze is verdienste dat?
- Welke goederen moeten op basis van behoefte worden verdeeld, voor welke is verdienste een adequater verdelingsmechanisme, en waarvoor is een combinatie van beide wenselijker?

Er is nog een derde vraag die door de smalle definitie van meritocratie niet aan de orde kan komen. Dat is de vraag: is talent wel een verdienste? In de smalle definitie van meritocratie is dat wel zo: verdienste is immers gelijkgesteld aan een hoge opleiding, en daar heb je onmiskenbaar talent voor nodig. Maar is talent een verdienste? Is het niet meer een gelukje? Een gelukkig lot? Het is toch niet je eigen verdienste dat je slim of talentvol bent? Je verdienste is wat je ermee doet, maar als je minder startkapitaal hebt, kun je nooit gelijk uitkomen. Het lot bepaalt dus mee of je tot de verdienstelijken gaat behoren. Daar is niet veel aan te doen. Ter compensatie van de grote rol van het lot in het verkrijgen van een diploma zouden we het lot ook op andere terreinen meer gewicht kunnen geven. Als de diplomademocratie toch ook een loterij is, kunnen we in elk geval aan meer mensen meer loten uitdelen.

Ook Bovens en Wille willen het lot een grotere rol geven. Ze bepleiten in de democratie een grotere rol voor steekproeven: ze willen mensen vaker per loterij of steekproef een stem geven. Maar alleen in directe democratie, zoals burgerjury. Ze zien geen grotere rol voor toeval in de representatieve democratie. (Integendeel: ze zijn voor opkomstplicht.) Maar waarom eigenlijk niet een grotere rol voor het lot in de representatieve democratie? Waarom niet zo nu en dan een steekproef in alle gremia waar burgers democratische macht uitoefenen? Overal waar macht verdeeld wordt, zijn lotingen en steekproeven van belang om het toeval van talent te compenseren.

Vanuit de erkenning dat verdienste omstreden is, maar wel veel toegang geeft tot macht, status en inkomen, is een permanent democratisch debat over de inhoud, plaats en betekenis van verdienste nodig. Een meritocratie is alleen voor alle burgers dragelijk wanneer zij zelf invloed kunnen uitoefenen op de peilers ervan. Deze publieke discussie moet daarom nadrukkelijk actief georganiseerd en uitgelokt worden. Waarmee de meritocratie zowel gerelativeerd als tegen zichzelf ingezet kan worden.

Kortom: juist wanneer we ons met Bovens en Wille zorgen maken over de dominantie van hoger opgeleiden, hebben we een breder meritocratiebegrip om die dominantie te kunnen bestrijden.

De noodzaak van een democratisch debat over verdienste in een meritocratie

Literatuur

Swierstra, T. en E. Tonkens (red.), 2008, *De beste de baas? Prestatie, respect en solidariteit in de meritocratie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.